

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 4.

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **ANDREIDES GÁBOR**
MUSSOLINI ÉS A FASISZTA VEZÉREK
- **ALESSANDRO VAGNINI**
AZ OLASZ KÜLPOLITIKA ÉS MAGYARORSZÁG
- **JUHÁSZ BALÁZS**
A FASIZMUS KATONAPOLITIKÁJA
- **LÉNÁRT T. ANDRÁS**
A FASIZMUS VÁLTOZATAI SPANYOLORSZÁGBAN
- **FEJÉRDY ANDRÁS**
RÁKOSI MÁTYÁS, AZ OLASZ BALOLDALI PÁRTOK ÉS
A FASISZTA HATALOMÁTVÉTEL
- **SZEMLE**
SZILÁGYI ÁGNES JUDIT, MAXIMILIANO GABRIEL GREGORIO
CERNADAS, MIRJANA POLIĆ BOBIĆ, ZEIDLER MIKLÓS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 4.

TARTALOM

100 éves a fasizmus (Andreides Gábor – Juhász Balázs)	497
<i>Tanulmányok</i>	
Andreides Gábor: Mussolini és a fasiszta vezérek	499
Pasquale Fornaro: A rezsim egyik „perifériája”. A Nemzeti Fasiszta Párt Szicíliában	513
Raoul Pupo: Olaszország peremén. A „határ menti” fasizmus	529
Alessandro Mazzetti: Az olasz hadiflotta és a fasiszta geopolitika a Földközi-tenger térségében	543
Alessandro Vagnini: Az olasz külpolitika és Magyarország. A liberálisból a fasiszta rendszerbe történő átmenet idején	557
Juhász Balázs: A fasizmus katonapolitikája és a magyarországi katonai kölcsönök	571
Lénárt T. András: A fasizmus változatai Spanyolországban	585
Murber Ibolya: A fasizmus ausztriai exportjának kezdetei. Bethlen és a Heimwehrek kapcsolati hálózata, 1927–1929	599
Fejérdy András: Rákosi Mátyás, az olasz baloldali pártok és a fasiszta hatalomátvétel	615
Egry Gábor: Konvergáló új nacionalizmusok? A magyar és az olasz nacionalizmusról	627
Pritz Pál: Személyiség és történelem. Benito Mussolini és Gömbös Gyula némely pályafordulójának példáján	639
<i>Szemle</i>	
Két luzo-brazil pályakép a fasizmushoz való viszonyuk tükrében (Szilágyi Ágnes Judit)	647
Nemzeti identitás és modernitás három, egymástól távol eső régióban. Latin-Amerika, Dél-Európa, Kelet-Közép-Európa, 1870–1945 (Maximiliano Gabriel Gregorio Cernadas – Mirjana Polić Bobić – Zeidler Miklós)	652
<i>Megemlékezés</i>	
In memoriam Simon István (1960–2019) (Andreides Gábor – Juhász Balázs)	667

Jelen számunkat Andreides Gábor és Juhász Balázs szerkesztette

CONTENTS

On the Centenary of Fascism (Gábor Andreides – Balázs Juhász)	497
<i>Studies</i>	
Gábor Andreides: Mussolini and the Fascist Leaders	499
Pasquale Fornaro: A “Periphery” of the Regime: The National Fascist Party in Sicily	513
Raoul Pupo: On the Borders of Italy: The “Frontier Fascism”	529
Alessandro Mazzetti: The Italian Navy and Fascist Geopolitics in the Mediterranean	543
Alessandro Vagnini: Italian Foreign Policy and Hungary during the Transition from a Liberal System to Fascism	557
Balázs Juhász: The Military Policy of Fascism and the Military Loans to Hungary	571
András Lénárt T.: Spanish Versions of Fascism	585
Ibolya Murber: Beginning of the Export of Fascism to Austria: Network of Bethlen and the Heimwehr Movement, 1927–1929	599
András Fejérdy: Mátyás Rákosi, the Italian Left and the Fascist Takeover	615
Gábor Egry: Converging New Nationalisms? On Hungarian and Italian Nationalism	627
Pál Pritz: Personality and History: On the Example of Some Career Turns of Benito Mussolini and Gyula Gömbös	639
<i>Book Reviews</i>	
Two Political Biographies: Marcello Caetano, Plínio Salgado in the Light of Their Relationship to Fascism (Ágnes Judit Szilágyi)	647
National Identity and Modernity 1870–1945: Latin America, Southern Europe, East Central Europe (Maximiliano Gabriel Gregorio Cernadas – Mirjana Polić Bobić – Miklós Zeidler)	652
<i>Commemoration</i>	
In memoriam István Simon (1960–2019) (Gábor Andreides – Balázs Juhász)	667

Személyiség és történelem

Benito Mussolini és Gömbös Gyula némely pályafordulójának példáján

Írásom azzal a szokásos megközelítéssel perlekedik, amely szerint a személyiség súlya a ténylegesnél nagyobb, sokkal nagyobb. Miközben még a jelentős szereplők súlya is (sokkal) kisebb a társadalmi struktúrák erejéhez képest. Gömbös és Mussolini életének közös vonásai a szokásos elbeszéléseknél jóval halványabbak. A nagy eltérések a magyar és az olasz társadalomfejlődés különbségeiből adódnak.

Az 1919 augusztusa utáni hónapokban Horthy Miklós – közvetlen környezete hatására, s abban Gömbösé volt a legmarkánsabb – katonai diktatúra bevezetésében látta a szebb jövőt. Ezek eredőjeként nagyon sok kortárs számára meggyőzően hatott az úgymond Horthy-fasizmusról festett kép.

A volt vezérkari százados valóban szinte bámulta az olasz diktátort. Ám a felívelő pályájú Ducének messze több bámulója, mint követője volt. Gömbös bizonyosan valami hasonlót akart, de míg a Duce 1922-ben hatalomra jutott, 1923-ra Gömbös onnan lényegében a partvonalra került. Nem sokkal azután, hogy a fajvédő politikus társaival kilépett/kiszorult a kormánypártból, a kormányzó azt üzenté neki, hogy *éretlennek* tartja őket. Súlyos kudarca Gömböst szerényebb célkitűzésre sarkallta. 1928-ban visszakéredzkedett Bethlen pártjába. 1932-ben nem csekély mértékben Bethlen akaratából lett miniszterelnök. Mert a *gazda* úgy látta, hogy Gömbös ismert turbulenciájával együtt is alapvetően eszköze marad rendszerének. A sokat tanult politikus természetesen mégis messze több lett, mint eszköz. A magyar társadalmat úgy akarta korszerűsíteni, a gyűlölt nagytőkésektől és nagybirtokosoktól úgy akarta megszabadítani, hogy a bethleni rendszer helyére lényegében egy fehér radikális berendezkedés kerül. A társadalom ellenállása és a szervezetének elhatalmasodott halálos kór miatt ez sem sikerült neki. Ötvenesztendősen távozott az élők sorából.

Ha beütjük az internetes keresőbe Gömbös Gyula és Benito Mussolini nevét, áradnak a képek. Látjuk őket együtt és külön, rokon- és ellenszenvesnek, a hatalom közelében, csúcán, s a bukás örvényében. A történeti megismerést a világháló egyszerre segíti és akadályozza. Nagy előny, hogy a korábbinál sokkal gyorsabban jutunk adatokhoz, forrásokhoz. Ugyanakkor az interneten tort ül a meg

* A szerző az MTA doktora, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének magántanára (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.).

nem gondolt gondolat, a minőség hangját számos esetben a minősíthetetlen mocsok nyomja el.

A személyiség valós történelmi súlyának leérése szempontjából az internet kimondottan elaknásított terep. Miközben magában a szakmában is megvannak a súlyos gondjaink. Terjedelmi kötöttségeink miatt csupán a két kiadást megélt modern Mussolini-életrajzot említjük. Már az elején mit látunk? *„Mussolini nagy történelmi tévedése (...) nem egyszerűen abban állt, hogy Olaszországot belevitte a nácik oldalán a második világháborúba, hanem abban, hogy létrehozott egy olyan diktatúrát, amelynek keretében nem volt mód rá, hogy ebben bárki megakadályozhatja.”*¹

Ezzel a népmesei történettel szemben az olasz diktatúra létrejöttét az addigi olasz történelem, nagymértékben benne az első világháborús lankasztó tapasztalat, az olasz történelmen messze túltekintően pedig a szélsőségek korába történt megérkezés alapozta meg. Nagyon sokak műve, s benne kiemelt helyen Benito Mussolinié. Az sem kétséges, hogy a második világháborús részvételt is nagyon erősen alakította a diktátor szava, ám bizonyosan nem így. Ahhoz az etiópiai kaland kudarcán túlmenően az olaszokkal szemben bizonyosan nem eléggé körültekintő brit politika tévedése is kellett. Vagyis az, hogy a brit gőg az olaszokat – természetesen akaratlanul – a nemzetiszocialista Németország karjaiba terelte. Utána is még sok mindent elmondhatnánk, ám már így is feltehetően elegendő, hogy lássuk: a szerző alaposan elvetette a sulykot, a személyiség szerepét történetlenül nagyra rajzolta. Szerencsére a könyvben a személyes teljesítmény mögött ott van az összetett társadalomrajz. Tehát inkább csak kiszólásról van szó. Ám az éppen az összegző helyen olvasható – és sokkal inkább az ott leírtak rögzülnek, mint az elbeszélés hömpölygésében leírt mondatok.

Azonos generáció gyermekei

Amikor Gömbös Gyula 1886-ban meglátta a napvilágot, a kis Benito Mussolini már háromesztendős lett. Mindketten erőszakos, verekedős ifjak voltak. Ám míg Benito édesapja kovács, addig Gyula apja tanító volt. Ráadásul Alessandro Mussolini többet politizált, mint kovácsolt, vagyis éppen nem rendet, hanem egy új világot kovácsolt. Közben Gömbös édesapja nemhogy nem érlelt társadalomfelforgató terveket, nádpálcájával is a meglévő rend tiszteletét oltotta az egy tantermes iskola diákjaiba, köztük fiába. Míg az idősebb Gömbös azon törte a fejét, miként tudná vad gyermekét a rend maradéktalan tiszteletére szoktatni, addig Alessandro Mussolini három forradalmár keresztnévét is adta gyermekének. Így lett ő Benito Amilcare Andrea. Nem szükséges törni a fejünket, hogy miért.

A vetés beérett. A 29 éves Benito 1912 végétől az *Avanti* főszerkesztője. Gömbös Gyula százados urat 29. születésnapja a fronton találja. Nem sokkal később az oknai áttörésnél súlyosan megsebesül. Az osztrák–magyar közös hadsereg „vadmagyar” tisztje.

¹ Ormos, 2000. I. köt. 8.

Azonos generáció gyermekei, következésképp a Nagy Háború mindkettőjük alapélménye. Ám verekedő természetüket más-más terepen s más-más szemlélettel próbálhatták. Az egyenlőtlen fejlődés mind Olasz-, mind Magyarországot az átlagnál jobban sújtotta, miközben egészében Magyarország volt a fejletlenebb. Mussolini élete sokkal több fordulatban bővelkedett, mint Gömbösé.

„Senkinek sem szabad a sorsot kétszer kihívnia”

Emil Ludwig 1932-es nevezetes interjúkötetének frappáns mondása szerint Mussolini azt mondta volt, hogy *„senkinek sem szabad a sorsot kétszer kihívnia. Egyébként mindenki olyan halált hal, amilyen jellemének megfelel.”*² Mély, de unikálisnak aligha minősíthető mondás. Már a Bibliában is olvashatjuk, ráadásul tömörebben. *Aki kardot ránt, kard által vész el.* És mivel a papoknak nem csupán a túlvilágra való felkészítés, hanem az itteni világ nyugalomban tartása is feladatuk volt, ezért híveik tudatába alaposan bevésték a mondást. Természetesen a történelmet döntően nem a szószerűen alakították. Ha betelt a pohár, akkor bizony a kaszák kiegyenesítették. Aztán a vesztőhelyre hurcolt leverlázadók némelyike bizonyára el-elmerengett, hogy talán mégis érdekesebb lett volna megvárni a túlvilági jutalmat. Mindezzel együtt is a Duce mondása olyan mély, hogy az olasz kiadás gondos szerkesztői – bizonyára megsejtve gazdájuk sorsát, s még inkább mérlegelve saját közvetlen jövőjük könnyen kedvezőtlenre válását – kihúzták azt. Ezzel természetesen megint nyújtottunk fontos adalékot arra, hogy a diktátor hatalma esetenként mily jelentősen korlátozott. És példaként arra, hogy akár egyetlen mondatból is megalapozottan mily lényeges következtetéseket lehet levonnunk, elmondjuk: messze nem a csodák csodája, hogy míg német földön e kijelentés életben maradt, addig a magyar olvasóknak osztozniuk kellett bizony olasz társaik megrövidítetttségében. Mert a magyar edíció is megcsonkított. És akkor innen is láthatjuk, hogy hiába sulykolta 1945 után a hazai publicisztika, majd nyomában a magát tudományának deklaráló történetírás, hogy Gömbös alatt a magyar külpolitika már végzetesen a német orientáció alatt formálódott, az bizony megmaradt – egészen pontosan szólva a rövid életű francia kurzus után a korábbinál is erőteljesebben – olasz orientációs. Legalább két okból. Mert egyrészt tudták, hogy nem jó jövőt jósol a németeknek való alárendelődés, másrészt pedig túlzottan hálásak voltak annak az olasz politikának, amely a nagyhatalmak klubjából elsőként nyújtott látványos – bár négyzetkilométerekben mérve semmilyen gyarapodást sem hozó – segítséget a magyar területi revíziós törekvéseknek.

De vessünk egy pillantást magára a mondásra! Először természetesen Mussolini a római meneteléssel hívta ki a sorsot. A diktatúra kiépítése már nemhogy veszedelmekkel fenyegette, hanem inkább nemzetközi tekintélyt hozott számára.

Másodszer akkor hívta ki az immáron diktátor a sorsot, amikor kimondottan egyenlőtlen szövetséget kötött Adolf Hitler birodalmával. De ebből még nem

2 Uo. 12.

következett a kivégzéses vég. Ahol persze azért nem árt tekintetbe venni, hogy golyó általi halállal halt, s csupán a tetemét gyalázták meg. Míg – maradjunk csak a civilizációs térfelünkön – másfél száz esztendővel korábban (tehát történelmi léptékekkel mérve semmi távolságban) a másik diktátornak, Maximilien de Robespierre-nek nem csupán a fizikai, hanem a lelki kínok miatt is messze brutálisabb lett a vége. Mivelhogy elpusztításában leginkább a szó szerint tegnapi közvetlen hívei jártak az élen. Mert így mentették meg az irhájukat.

Római találkozó, 1932

A miniszterelnöki székbe avanszált Gömbös Gyula útja 1932 novemberében alapvetően nem azért vezetett kormányfőként először Rómába, mert ő *Gömbölini*³ volt. 1927-től 1942-ig magyar tradíció, hogy az új kormányfő első külföldi látogatása az örök városba irányult. Kállay Miklós is így akart cselekedni 1942-ben. Ám a Palazzo Venezia akkor már csak egy külpolitikai roncs lakta. A roncs pedig azt üzenete viszza, akkor látja őt szívesen, ha már a Führernél tiszteletét tette.⁴

1932-ben Rómában egymással erősen rokonszenvező vezetők találkoztak. Ám a meritumot mindkét oldalról nem az egyéni érzület, sokkal inkább a személyiség akarátának beszűkítése szabta meg. Gömbös bejelentkező táviratában gyerekes öröm érződik. Íme, végre elérkezett a hatalom azon posztjára, ahonnan – reményei szerint – valóra válthatja társadalomátalakító elképzeléseit. És azt immár „egyenrangú félként” adhatja a csodált-irigyelt, rokon nézeteket képviselő Mussolini tudtára.

A kormányfők november 11–12-i találkozásán a Duce azt akarta elérni, hogy – még mielőtt Hitler beül a kancellári székbe – érdemben közelebb jussanak a jó ideje különféle helyeken fontolgatott olasz–magyar–osztrák vámunióhoz. Engelbert Dollfuss osztrák kancellár – Párizsra, Londonra, de főleg Berlinre tekintettel – ezelől kitért. Ezért Gömböst a Duce előzetesen a kancellár megpuhítására kérte. Gömbösnek tetszett az elgondolás. A titokban a Bakonyba, Királyszállásra invitált Dollfusst erről győzködte, ám látogatója neki is nemet mondott. Gömböst ennél is érzékenyebb vereség éppen a Külügyminisztériumában érte. Ott ugyanis szabályosan kioktatták. Magyarországot – Ausztriához hasonlóan – nemzetközi kötelezettség szorítja önállóságának megtartására. Kedvező változás Franciaországtól függ, az pedig Róma és Párizs közötti tárgyalás anyaga. *„Ebbe mi – Bethlen gróf saját szavai szerint – nem fogunk belefolyjni, sőt nem vagyunk hajlandók Párizsban szóba is hozni. (...) Mindezek dacára az olasz kormány előtt teljes odaadással fel kell karolnunk ezt az eszmét. (...) Ugyanis a mi értékünk ezen kombináció által az olaszok szemében megnövekedik, ezáltal elesik számunkra egy olasz–jugoszláv vámunió mindig fenyegető lehetősége, végül pedig módunkban van a vámuniós cél érdekében a semmeringi egyezmény fejlesztését követelni és így (az) olasz–magyar gazdasági fogalmat növelni.”*

3 Kortársai ragasztották rá e nevet.

4 Juhász, 1969. 257–258.

Rómában a vámuniót konzultációs politikai paktummal is meg akarták erősíteni. A Dísz téren erről már nem is értesítették Gömböst. Megkérdezése nélkül utasították Hory András magyar követet a nemleges válaszra: egy „mellékmondatban” értesse meg a Palazzo Chigiben: „bármilyen instrumentum aláírására sor nem kerülhet, mivel a miniszterelnök(nek) az(t) előzőleg a teljes szövegében jóváhagyás végett be kell kormányzó úrnak mutatnia”.⁵ (Halkan megjegyezzük: nem kellett.)

Gömbös nyelt egyet, s igazodott az apparátusi intencióhoz. Rómában már maga is a dollfussi formulával érvelt. Vagyis a vámunió távolabbi cél, a kétoldalú gazdasági kapcsolatokat kell elmélyíteni. Az olasz fél anyagában szerepelt a három ország közötti politikai szerződés terve, a magyarból ellenben hiányzott. És amikor Apor Gábor – akkor a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője – a különbség okát firtatta, Gömbös kurtán csak annyit mondott: „ez helyes, ez kimaradt az ő feljegyzéséből”. Mert számára Berlin fontossága miatt az olasz–magyar–oszt-rák politikai paktum elfogadhatatlan volt. A magyarázat roppant egyszerű. Minden Mussolini iránti csodálatával is tudta, hogy a majdani magyar területi revízió Berlin ereje és akarata nélkül elképzelhetetlen.

És ez így ment tovább az elkövetkező években is. Különösen nehéz volt az 1934-es esztendő. Mussolini helyesen ismerte fel, hogy a magyarokkal és az osztrákokkal szemben engednie kell, Gömbös és Dollfuss helyesen ismerte fel, hogy a Duce engedni fog. Így jöttek létre a római jegyzőkönyvek a Róma szorgalmazta paktum helyett. Ám Mussolinit helyzetfelismerő képessége alaposan cserbenhagyta az etiópiai kaland dolgában, s ezért végzetesen nagy árat fizetett. Ráadásul az árat nem csupán Rómának, hanem Bécsnek és Budapestnek is fizetnie kellett. Az egésznek a nyertese ugyanis a nemzetiszocialista Németország lett. Az esemény-sor alakulásában nem csupán a személyiség szerepét lehet nagyszerűen látni, hanem azt is, hogy a jó, illetve rossz döntések miként tágítják, illetve szűkítik a személyiségek mozgásterét. Kitapinthatóak az eltérő geopolitikai adottságok, az ütköző nemzeti-nacionalista inspirációk, s messze nem utolsósorban a fasizmus, illetve a nemzetiszocializmus természetének azonossága, illetve különbözősége.

Egy anekdota igazságtartalma

Gömbös Gyula életének fonalát a párkák – ismételjük – már ötvenesztendős korában, 1936-ban elvágják. Mussolini kilenc esztendővel élte őt túl, dicstelen vége 1945-ben következett be. A személyiség valós történelmi szerepe megértéséhez is segíthet írásunk befejező részében a Mussolini veje, a mélységesen cinikus Galeazzo Ciano feljegyzete, nagy kedvvel gyakorta idézett, mindig mosolyt fakasztó anekdotikus párbeszédének szigorú szemügyre vétele.⁶

Magyarország ugye köztársaság? – kérdi az Egyesült Államok külügyminisztériumának tisztviselője, s mielőtt tovább idézném az ismert diskurzust, rögzítsük a

5 Pritz, 1982. 72–73.

6 Ciano, 1999. 403. (1942. május 11-i bejegyzés.)

tényt: a derék amerikai diplomata azzal (az egyébként korántsem ritka) tévedéssel indítja kérdéseit, hogy természetesnek veszi, mivel hazája köztársaság, ezért a másik ország államformájának is republikának kell lennie. – De miért?, kérdezhetjük vissza, hiszen ugyancsak közismert tény, hogy egy adott ország fejlettségének egyáltalán nem bizonyosan jellemzője a pozitív válasz. Voltak, vannak igen kellemesen élhető királyságok, s másfelől fullasztóan élhetetlen köztársaságok.

Nem, uram, királyság – szól az ismert felelet, mire a király milétére irányul a következő kérdés, s mosolyt fakaszt a tengernagy megvallása. – De miért? – kérdezhetjük ismételtelen vissza, mi a bökkenő abban, ha egy kormányzó *eredeti* tisztességes foglalkozása szerint tengerész, s e pályán egészen az ellentengernagyi méltóságig emelkedett.

Kinek jutna – például – eszébe fennakadni, viccelődni azon a tényen, hogy az 1990 utáni magyar alkotmánybíróság élén egyik alkalommal eredeti foglalkozása szerint kárpitossegéd töltötte be az elnöki tisztséget. Hiszen a kérdések kérdése nem az, hogy kárpitozás közben ütött-e, s ha igen, akkor hányszor az ujjára, hanem sokkal inkább az: miképpen, milyen színvonalon, mely hatékonysággal viselte az alkotmányozás szövevényes kérdéseiben helyes eligazodást igénylő tiszte.

A buta párbeszéddel szemben Horthy Miklóssal nem az a baj, hogy 1920-ban kormányzóvá történt megválasztása előtt admirális volt, mert attól még jobb, súlyos esetekben sokkal jobb kormányzó is lehetett volna. Éppen azért, hogy Földünk igen nagy térségeit, többek között az angol világbirodalmat megismerve mérlegelhetette volna (s egy adott pontig valóban mérlegelte is) az Angliával sarkos szembenállást hozó külpolitikában megbúvó veszedelmeket. Csupán egyetlen példát említve: gondoljunk arra a pillanatra, amikor 1938 augusztusában a Grill csatahajó fedélzetén Adolf Hitlernek magyarázta a *maritim brit birodalom* legyőzhetetlenségét.

Aztán az már az *elképzelt* amerikai diplomata szellemi szintjének siralmas állapotára vall, hogy a logikus gondolkodás alapszabályainak fittyet hányva, tehát nem az államfői tisztség ténye mentén haladva, hanem az eredeti foglalkozás tényébe beleragadva érdeklődik nem létező flottánk felől.

A szomorú párbeszéd egyetlen üdítő, mert logikus darabja, amikor a magyar diplomata azzal magyarázza negatív válaszát, hogy nincs tengerünk. Az amerikai partner erre *végre* vált, s hazánk területi követeléseiről érdeklődik.

Romániával szemben – szól az ismert válasz, mire az amerikai egyetlen értelmes kérdésként a hadüzenetet firtatja. A *valóságban* nem létezett magyar diplomata, aki így felelt volna, ám az *elképzelt* magyar partner válasza szerint a hadüzenetet az a tény akadályozta, hogy – úgymond – Magyarország és Románia szövetségesek lettek volna. Holott – nagyon jól tudjuk – nemhogy nem voltak szövetségesek, de (a megmaradt országnál nagyobb mértékű területi veszteségünk, illetve *nyereségünk* miatt) a szomszédok között⁷ a legnagyobb antagonizmus választotta el e két országot.

Az effajta, valótlan, elképzeltetetlen válasszal szemben egy hús-vér magyar diplomata legfeljebb arról értekezhetett, hogy hazája és Románia egyaránt a hitleri

7 Tehát Csehország, Jugoszlávia és Románia az egybevetés tárgya.

szövetségi rendszer tagja. Ebből következően *korrekt párbeszéd esetén* legfeljebb Hitler birodalmának kárán lehetett derülni, tehát hogy a Führer csupán olyan szövetségi rendszert tudott összehozni, amelyet ilyen (s tegyük hozzá: hasonló) antagónizmusok szabdalnak, alaposan hozzájárulva a nácizmus majdani bukásához.

Mondanivalónkat – véljük – alaposan alátámasztja az a tény, hogy a Ciano által elbeszélte valótlanágnak a nemzetiszocialista Németországban létezett egy olyan verziója, amely Hitler birodalmának lejáratását célozta.⁸ Ez esetben az ominózus beszélgetés Svájcban, egy ottani szállodában egy chilei és egy magyar között zajlik. Az előbbi tekintete a magyar útlevelén lévő koronás országcímerre esik, s annak láttán kérdi, hogy ezek szerint Magyarország királyság? A sok valótlanág felvetése és annak korrekciója a Ciano feljegyezte anekdota menete szerint zajlik, s így bukdácsolnak el a magyar–román szövetség abszurditásáig. Ekkor a chilei feladja: ezen az összevisszaságon az ördög sem tud kiigazodni. Mire a rosszkedvű magyar azzal zárja le a beszélgetést, hogy itt semmi összevisszaságról nincs szó: ez az Új Európa rendje.⁹

És valóban: a két történet sok valótlanága a Harmadik Birodalom történelmi mércén mért lehetetlensége tényében egybesimul. Legyen ez vigasz arra, hogy számos esetben bármily szörnyű is a történelem menete, elő-előfordul, hogy a dolgok végül elnyerik értelmüket.

Ebben a keretben pedig a személyiség valós súlya is a helyére zökken.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Ciano

1999 Ciano, Galeazzo: *Ciano gróf naplója 1939–1943*. Bp., 1999.

Gamm

1980 Gamm, Hans-Jochen: *Der Flüsterwitz im Dritten Reich. Mündliche Dokumente zur Lage der Deutschen während des Nationalsozialismus*. München, 1980.

Juhász

1969 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Bp., 1969.

Matic

2002 Matic, Igor-Philip: *Edmund Veessenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik*. München, 2002.

Ormos

2000 Ormos Mária: *Mussolini*. I–II. köt. Második, kiegészített kiadás. Bp., 2000.

Pritz

1982 Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Bp., 1982.

⁸ Ettől természetesen semmiféle nagy reményeket nem fűzünk elbeszélésünk sikeréhez, de talán néhány olvasónk ezután már kétkedve veszi a bevett elbeszélést, netán elbeszéléseket.

⁹ Gamm, 1980. 125. skk. Idézi: Matic, 2002. 194.

PÁL PRITZ

PERSONALITY AND HISTORY

ON THE EXAMPLE OF SOME CAREER TURNS OF BENITO MUSSOLINI AND GYULA GÖMBÖS

The study contests the traditional approach, in which the weight of personality assumes a place unwarranted by reality. For, in point of fact, the historical weight of even the most important players is dwarfed by the force of historical structures. The common features of the lives of Gömbös and Mussolini are in fact much more vague than one finds in the traditional narratives. The great differences are rooted in the divergences between Hungarian and Italian social development.

The Great War was a key experience for both men. Yet their combative personality was put to the test on different grounds, and with different perspectives. Unequal development affected both Italy and Hungary severely, while, on the whole, Hungary remained more underdeveloped. Mussolini's life features more radical turns than that of Gömbös. In 1932 it was a meeting between leaders who strongly sympathised with each other. Yet even then, as in later years, what determined merit was not personal feeling but the constriction of personal will on both sides.

Finally, the paper offers a realistic interpretation of the famous anecdote written down by Ciano, proving on the basis of German material that it was in fact a wandering motif.